

**MILLIY MA'NAVIY ME'ROS (BOLALAR FOLKLORI)
VOSITASIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI
RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATLI JIHLATLARI**

Farangis Murodova G'anisherovna,

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti doktoranti*

Annotasiya: Ushbu maqolada bolalar folklori na'munalari asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarining tarbiyalanuvchilarining badiiy nutqini va badiiy ijodkorligini rivojlantirish metodikasining ahamiyatli jihatlari yoritib berilgan.

**HIGHLIGHTS OF THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL
CHILDREN'S SPEECH THROUGH NATIONAL SPIRITUAL
HERITAGE (CHILDREN'S FOLKLORE)**

Murodova Farangis G'anisherovna

*Doctoral student of the Institute of retraining and advanced training of directors
and specialists of preschool education organizations*

Annotation: This article outlines the significant aspects of the methodology for developing artistic discourse and artistic creativity of educators of preschool educational organizations based on children's folklore.

Dunyodagi barcha xalqlarning pedagogik g'oyalari, dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari, estetikasi, tili, madaniyati, an'analari, qadriyatlarining barchasi har bir xalqning o'zi tomonidan yaratilgan asrlar osha shakllanib sayqallanib kelayotgan xalq og'zaki ijodi na'munalari asosida rivojlanib, avloddan avlodga o'tib kelyapti. Kelajak avlodning har tomonlama rivojlanishi uchun ya'ni ma'naviy, aqliy va jismoniy jihatdan barkamol shaxs bo'lib yetishishi uchun xalq og'zaki ijodining o'rni juda katta. Fikrimning isboti sifatida, folklorning bir qismi bo'lgan, "bolalar folklori" ni olishimiz mumkin. Bu folklor na'munalari maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini ham ma'naviy, ham aqliy jihatdan tarbiyalash uchun xizmat qiladi. Bundan tashqari, bolaning badiiy estetik nutqini rivojlantirishga, uning badiiy adabiyot janrlari haqidagi ilmiy bilimni o'stirishda ham juda katta manba bo'lib xizmat qiladi.

Jahon hamjamiyatida ta'lim-tarbiyaning rivojlanishi va yo'nalishini belgilashda milliy mentalitet, madaniyat, urf-odat, qadriyatlarning bolalarning har tomonlama sog'lom bo'lishida ahamiyati kattadir. Maktabgacha ta'lim muassalarida bolalarning nutqini o'stirish hozirgi kunda eng dolzarb muammolardan hisoblanadi. Bu muammoni hal qilishda, ko'pgina olimlar turli xil yo'llardan foydalangan holda maqsadga erishishga harakat qilyaptilar. Bizning ham asosiy maqsadimiz maktabgacha ta'lim muassalari tarbiyalanuvchilarining badiiy jihatdan mukammal nutq egasi

bo'lishi uchun harakat qilyapmiz. Bu maqsadni amalga oshirishda Milliy ma'naviy me'rosimizning ajralmas bo'lagi bo'lgan " xalq og'zaki ijodi na'munalaridan asosiy manba sifatida foydalanamiz. Xalq og'zaki ijodi na'munalari jumladan, maqol, matal, topishmoq, ertak va undan tashqari, biz bolalar folkloriga ham murojaat qilishimiz mumkin. Bolalar folklori o'z navbatida shartli ravishda ikki guruhga bo'linadi. Bolalar uchun kattalar tomonidan yaratilgan folklor na'munalari va bolalarning o'zlari tomonidan yaratilgan ijod na'munalari. Bolalarning o'zlari tomonidan yaratilgan ijod na'munalari, jumladan, qiqqillamalar, aytishmachoqlar, tegishmachoqlar va ularning boshqa ijod na'munalari o'rganish davomida har bir bolajonlarning tug'ilishlari bilanoq allalar, erkalamalar, ovutmachloqlarning xilma-xil o'ynoqi ohanglari og'ushida ardoqlana boshlangan bolalarda she'riy ritmi his qilish tuyg'usi juda erta uyg'onadi. Natijada ular 3-5 yoshga yetganlarida ritm harakatlarida ham, so'zlarida ham, raqslarida ham hal qiluvchi taomilga aylanadi va o'zgacha joziba kasb etadi. Ritm kinchintoy uchun o'z ehtiroslarini ifoda etuvchi vositaga aylanadi. Aytaylik, bahorda-tutlar oqara boshlagan chog'da daraxtga qo'nib olgan popishak sayrog'ini eshitgan 4-5 yashar bolakayning diqqati beixtiyor o'sha tovushga "asir" bo'ladi. U o'sha tovushdan mutaassir holda o'z zavqu shavqini popishak sayrog'iga taqlidan ritmga solib shunday ifodalaydi:

Pu-pub, pu-pub, pishdi tut,

Pu-pub, pu-pub, pishdi tut.

Ammo bolakay buni kuylamaydi, balki tumshug'i va bo'ynini oldinga cho'zib, shu harakatga mutanosib holda bo'g'inlarni ham cho'zib-baqirib qichqiradi. Sirasini aytganda, bolakay bunda qo'shiq to'qish niyatini ko'zlaganicha yo'q; biroq voqelikning o'zi tayyor holda uning ehtirosini uyg'otib, o'sha ehtiros taqozo etgan ritmga omuxtalashib bolaning hayotga bo'lgan o'ziga xos munosabati ifodasiga aylangan. Bu dalilning yana bir qimmatli tomoni shundaki, ritmga solingan ana taqlidiy so'zlar tizimi bola qalbidagi tuyg'ularni ifodalovchi poetik hodisaga aylangan. Bu bolalarda poetik ijod maylining juda erta uyg'onishi va uning tug'ilish jarayoniga xos xususiyatlarini oydinlashtirishda ham ahamiyatlidir.

Kichkintoylar o'zlari uchun sirli tuyulgan tevarak-atroflaridagi mo'jizaviy olamdan hamisha hayratda bo'ladilar. Hayratlanish ularning ehtiroslarini qo'zg'ovchi asosiy omil hisoblanadi. Ehtirosning jozibasi hayratlanish kuchiga bog'liq. Bolalar qancha kuchli hayratlanishsa, shu qadar kuchli hayajonlanishadi. Natijada, ekstaz holati yuzaga keladi. Ekstaz holatida bola qalbiga tug'yon solgan har bir so'z yoki ibora ritmik o'ynoqligi jihatidan poetik hodisa darajasiga ko'tarila boradi. Bola o'sha so'z yoki iborani turli harakatlarga omuxtalashtirib vaznga solgan holda qichqirib-baqirib ayta boshlaydi. Chunonchi, kuchukchani ko'rgani zahoti uni chaqirgan bo'lib:

Achcha-bachcha,

Kuchuk bachcha, -

deya qichqirishsa, qizaloqlar kimo'zarga chopishib yoki bir-birlarini quvalashib:

Kachchi-kachchi, dona,

Dumala, dugona, -

deya hayqirishadi. Bu xildagi qo‘shiqning xarakterli xususiyati, K.Chukovskiy to‘g‘ri ta’kidlaganidek, “hamisha sakrashlar va chopishlar vaqtida tug‘ilishdir”. U shunday bir misolni keltiradi: “Kunlarning birida dacham derazasi yonida paydo bo‘lgan notanish o‘g‘il bola menga nayqamishni ko‘rsata turib, zavq bilan kuylay boshladi:

Ekü piku dyadya dal,

Ekü piku dyadya dal.

Aftidan, uning quvonchi shu qadar cheksiz ediki, oddiy insoniy so‘z bilan ifodalash imkoni yo‘qligidan o‘sha qo‘shiq bir necha daqiqadan so‘ng tamoman boshqacha jaranglab ketdi:

Ekikiki didi da,

Ekikiki didi da.

“Ekü piku”dan “ekikiki”, “dyadya dal”dan “didi da” qolgan edi...

Bu o‘rinda bola o‘z qo‘shig‘ini mazmundan emas, balki qiyin tovushlardan batamom bo‘shatib olishni ko‘zlagan. “Ekikiki”ni aytish osonroq, chunki undagi uchala unli ham qariyb bir xil. Va undoshlar ham mohiyatan shunday, shu vajdan agar shu so‘z fonetikasiga ko‘ra yozilsa, albatta, “ikikiki” bo‘ladiki, unda o‘sha birgina unli o‘sha bir xildagi undosh bilan almashinib keladi. Bu yerda hamma gap fonetik yengillikda”. K. Chukovskiy xuddi shu mulohazadan kelib chiqib, «Ikkidan beshgacha» bo‘lgan bolalar ijodiga xos bunday ikkiliklarni “ekikiki” deb atagan edi. Bu atama rus folklorshunosligida o‘zlashib ketdi.

Kuzatishlar maktabgacha yoshdagi o‘zbek bolalari ijodkorligida ham shunday hodisaning mavjudligini tasdiqlaydi. Buni ular og‘zidan yozib olingan yuzdan ziyod shu xildagi ikkiliklar misolida isbotlash mumkin. Binobarin, maktabgacha yoshdagi kichkintoylar og‘zaki ijodiga taalluqli ikkiliklarni q i q i l l a m a l a r deb ataydilar.

K.Chukovskiy qiqillamalar tabiatiga xos xususiyatlarni birma-bir sanab, quyidagicha ta’riflagan edi:

1. Ular quvonchdan tug‘iladigan badihalardir.

2, Ular shunchaki qo‘shiq emas, shunchaki serjarang qiyqiriqlardir yoki men ularni ataganimday “qichqirmachoqlar” (krichalki)dir.

3. Ular to‘qilmaydi, balki raqsga tushib aytiladi, deyish to‘g‘riroq.

4. Ularning ritmi – xorey.

5. Ular qisqagina: ikki satrdan oshmaydi.

6. Ularni bir necha martadan chaqirib-baqirib aytiladi.

7. Ular boshqa kichkintoylarga tezgina yuqadi”.

Bularga yana to‘rt xususiyatni qo‘shimcha qilish mumkin:

8. Ular ritmik o‘ynoqiligi va ohangdorligiga ko‘ra bolalar qalbiga jiz etib yopishib, jo‘r bo‘lish istagini uyg‘otgan nogahoniy ibora va gaplarning harakat vaznida qichqirib aytiladigan qaytariqlardir. Bolalar ularni ko‘pincha kattalar yoki tengqurlari nutqidan ilib oladilar.

9. Ular bolalarning tovushlar ohangdorligini idrok qilish yo‘lidagi poetik mashqlar

sifatida fonetik jarayonlarni o'zlashtirishlarida favqulodda ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ularda taqlidiy va so'qma so'zlar tizilib kelib, ritmik asosga aylanadi:

a) Taqa-taqa-taqa-tuq

Mana bu senga quduq.

Bolalar bir so'zni ikki-uch marta yoki uning ma'lum qismini yoxud bo'g'inini takrorlab ham fonetik jihatdan ritmik asosni o'tovchi ohangdorlikni hosil qilishadi:

b) Chumoli-moli-moli,

Chumoli yeydi oli.

10. Ular kichkintoylarning o'zlarigina ilg'ashga qodir hayot hodisalariga munosabatlarining poetik ifodasi hisoblanadi.

11. Nihoyat, ular bolalikning poetik so'zga ilk bor mustaqil murojaatining o'ziga xos shaklidir. Kichkintoylar ularni to'qib turib, ijodiy salohiyatlarini ommalashtira boradilar. Shu jarayonda poetik so'zning ma'nolar jilosini, ohangini va boshqa xilma-xil jilosini anglab, his etib, estetik kamolotlariga ma'naviy yo'l va maydon ochishga erishadilar.

Turli yoshdagi bolalar og'zaki repertuari xilma-xil shakl va hajmdagi qo'shiqlarga ancha boy: unda to'rtlik, beshlik, oltilik, sakkizlik, hatto 30-70 satrgacha cho'zilgan voqeaband (syujetli) qo'shiqlargacha uchraydi. Ayniqsa, to'rtlik shakli bolalar ijodkorligida g'oyat keng tarqalganligi bilan ajralib turadi. Shaklan ixchamligi, xilma-xil poetik niyatlarni ifodlashga qulayligi, turli-tuman maqsadlarga muvofiqlashtirishga o'ng'ayligi va ijro jarayonining rang-barangligi sababli bolalar o'tmishda ham, hozir ham unga faol murojaat qilganlar va qilayotirlar. Ularda barcha yoshdagi bolalarning qalb kechinmalari–orzu armonlari, o'kinchu alamlari, quvonchu zavqi, xullas, xayotga munosabatlaridagi o'ziga xosliklari tarovatlanib turadi.

To'rtliklar bolalarning hayotga bevosita o'z munosabatlarining aks sadosi sifatida muhim ijtimoiy-estetik qimmatga ega. Ularda bolalar dunyoqarashining shakllanish jarayoni ko'zguda ko'ringandek yaqqol tovlanib turadi. To'rtliklarda ular ijodkorining yosh xususiyatlari va ma'naviy saviyasi yorqin ko'rinib turadi. Shu sababli kichkintoylar to'rtliklarni o'smirlar to'qigan to'rtliklardan, nihoyat kichkintoylar va o'smirlar ijodiga xos to'rtliklarni katta bolalar kuylagan to'rtliklardan ajratish oson.

Kichkintoylar to'qigan to'rtliklarda havas motivi yetakchi. Ular hamma narsaga havaslanib boqadilar. Va shu havaslarida barcha narsaning o'zlarida ham bo'lishini istaydilar. Ana shu havas hissi ularni hayratlantiradi, to'lqinlantiradi va murg'ak qabllari prizmasidan sizilib qo'shiq bo'lib oqadi. Aytaylik, kichkintoy oyisining unga atab chopon tikayotganini eshitgan zahoti entikib:

Ufq-ufqdan,

Qotdim sovuqdan.

Onam menga to'n tikadi

Malla ipakdan, - deya sakrab-sakrab quvonchini qo'shiqqa solsa, oyisining uning "xap etib" ovqatlanayotganidan quvonganidan ham shunday shodlanib to'lib-toshadi:

Tomdan tushdim tap etib,
Ovqat yedim xap etib.
Yeyishim ko'rgan onam
Rosa kuldi zap etib.

Onaning to'yga ketishi ham kichkintoyga quvonch bag'ishlashi mumkin. Chunki u shu muddatda ona nazoratidan xalos bo'lib, erkinroq o'ynashga imkoniyat topadi. Tubandagi to'rtlik ana shunday imkoniyatga ega bo'lgan kichkintoyning xurramlik tuyg'usidan jilo topgan:

Atala-xomu xatala,
Onamlar to'yga ketarla(r)
To'yda tamoshola(r) ko'rib,
So'ngra-chi, uyga qaytala(r)

Kichkintoylar qanaqa havaslarga to'lib-toshmasin, barini ona-otalariga eltib bog'lashadi. Chunki har qanday havaslarining faqat ota-onalari ishtirokidagina reallik kasb etishini bilishadi:

Otam meni o'qitsa,
Sochlarimni to'qitsa.
Atlas kuylak kiygizib,
Onam yuzimdan o'psa, - deb orzuqadi qizaloq.

Shunisi e'tiborliki, bunday o'qish havasi, ayniqsa, qizaloqlar orasida anchagina kuchli bo'lganidan shu havasni tarannum etgan to'rtliklar talay uchraydi:

Men o'ynab yurganimda,
Ro'molchalar to'qiyman.
Dadam urishmasalar,
Maktab borib o'qiyman.

O'qish havasiga daxldor bunday hadikning asosiy sababini o'tmishda qizlar o'qishining cheklanganligi bilan izohlash mumkin. O'z orzu-havaslarining reallashuvi jarayonida ota-onalari imkoniyatlarini anglay borish va u bilan hisoblashishga majburiyat sezish kichkintoylarda ijtimoiy tengsizliklarni ilg'ash va anglashga yo'l ochadi. Dastlab bu yo'l bir qadar odmi va ko'rimsiz bo'lsa-da, har holda o'ziga xos shikoyat tusida tovlanadi:

Bundan tashqari, bugungi kunda pedagogikada etnopedagogika deb ataladigan alohida bo'lim mavjud. Xalq tajribasi asosida yaratilgan maqol, matal, topishmoq kabi aqlni charxlaydigan janrlar asosida bolaning kommunikativ nutqini, badiiy estetik nutqini rivojlantirish mumkin. Maqollar chuqur ma'noni ifodalashi, bundan tashqari ixcham va puxtaligi bilan xalq og'zaki ijodining boshqa na'munalaridan ajralib turadi. Ularda insonparvarlik, vatanparvarlik, do'stlik, bir so'z bilan aytganfa mehnatkash ajdodlarimizning orzu-umidlari, o'y fikrlari o'ziga xos tarzda aks etgan. Shuning uchun ham maqollar bolalarning to'g'ri, mantiqiy fikrlashga, maqsadni qisqa, ixcham, va lo'nda bayon etishga o'rgatadi, ularning badiiy didini oshiradi. Eng asosiysi, maqollar ona tilining nozik badiiy xususiyatlarini anglashga va so'z boyligini

ham oshirishga, bolalarning badiiy estetik va kommunikativ nutqini rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Bolalar bir-birlari bilan muloqotga kirishayotganda o'zlarining xursandchiligini, jahlini, xafagarchiligini yoki do'stiga to'g'ri yo'l ko'rsatayotganda buni oddiy so'zlar bilan emas balki, maqollar yordamida ifodalashi uning nutqini yanada o'tkir va yanada aniq qilishi mumkin. Maqollar mavzu jihatidan boy, xilma-xil va rang-barangdir.

Do'stlik, birodarlik, dushmanga nafrat, ahillik va birdamlik go'yalari ham maqollarning asosiy mag'zini tashkil etadi:

Ko'kka boqma, ko'pga boq!

Do'st so'zini tashlama,

Tashlab boshing qashlama.

Til, nutq madaniyati va donolik haqida ham anchagina maqollar yaratilgan:

Tilga e'tibor- elga e'tibor.

Dono aytsa- el aytgani,

Elning g'amini yeb aytgani.

Farzandimizga har bir maqolni ularning tilida tushuntirishga harakat qilish kerak.

Bunda eng asosiy manba bu xalq og'zaki ijodining tarkibiy qismi hisoblangan "maqollar" dir. Maqol" janri nafaqat bolani ma'naviy jihatdan oziqlantiradi balki, uning badiiy nutqini rivojlantirishga ham katta xizmat ko'rsatadi. Bola bu yoshda so'zlarning ma'nosini anglashga harakat qiladi. Bundan tashqari, ular maqollardagi qofiya ritm, ohangdorlikka alohida e'tibor qaratadi va o'zi ham qofiyadosh so'zlardan foydalangan holda ijod qilishga harakat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, milliy ma'naviy me'ros ayniqsa, xalq og'zaki ijodi na'munalarining bolalar badiiy ijodkorliklaridagi va nutq rivojlanishidagi o'rni beqiyosdir. Bolalar folklorini shartli ravishda bolalarning o'zlari tomonidan yaratilgan ijod mahsuli va kattalar tomonidan bolalar uchun yaratilgan ijod na'munalariga bo'lishimiz mumkin. Qaysi millat vakili bo'lishidan qat'iy nazar bolajonlarning xarakterida yoshligidan badiiy ijodkorlik shakllanib boradi. Qo'shiq aytishga, she'r aytishga harakat qilib, o'rtoqlariga yoki kattalarga taqliq qilishga harakat qilishadi. Bolalar yoshligida eshitayotgan qo'shiq, lapar, she'r, maqol, tez aytish va boshqa folklor janrlarining ma'no-mohiyatini anglay olishmaydi, ular uchun ohang va qofiya e'tiborliroqdir.

Buning yorqin misoli sifatida, "alla" ya'ni "ona qo'shig'i"ni olishimiz mumkin. Erta davrda ya'ni bola chaqaloqlik davridan boshlab alla eshitishni boshlaydi va u so'zlarni anglamasa ham qofiya va ritmga e'tibor qaratadi va sehrli ohangdorlik uning nutq va badiiy ijodkorligini rivojlanishida eng asosiy va ilk qadam hisoblanadi. Bog'cha yoshiga yetkanida unda badiiy ijodkorlikning ilk belgilar namoyon bo'la boshlaydi. Ular kattalarga va tengdoshlariga taqlid qilgan holda, ular tomonidan aytilgan ijod na'munalarini o'zlashtira boshlaydi, bundan tashqari, ular o'zlari ham yangidan yangi ijod na'munalarini yaratishga harakat qilishadi va bu bolalar orasida tezlik bilan tarqaladi. Bundan ko'rinib turibdiki, ular qofiyani va ritmni, ohangni, badiiy janrlarni sekinlik bilan anglab borishadi. Masalan, maktabgacha

yoshdagi bolalarning o'zlari tomonidan yaratilgan og'zaki ijod na'munalarini to'plash davomida, ular har xil vaziyatlarga, kayfiyatlariga mos ravishda bolalar do'stlari bilan arazlashib qolishganda, buni bir-birlariga bildirishda maqollardan, to'rtliklardan, qiqqilamalardan, aytishmashoqlardan, tegishmashoqlardan foydalanishga harakat qiladi. Bolalar folklorining yuqorida sanab o'tilgan har ikkala turidagi na'munolari orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy estetik nutqini rivojlantirish va uning badiiy ijodkorligini ham o'stirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boychechak. Bolalar folklori. Mehnat qo'shiqlari. To'plovchi va nashrga tayyorlovchilar: O.Safarov, K.Ochilov. T.: FASN, 1984.
2. Jahongirov G'. O'zbek bolalar folklori. T.: "O'qituvchi", 1978.
3. Safarov O. O'zbek bolalar poetik folklori. T.: "O'qituvchi", 1985.
4. Safarova N. O'zbek bolalar o'yin folklori tabiati. –T.: "Fan", 2008.
5. Babayeva Dono Razzoqovna nutq o'stirish metodikasi, Toshkent – «Fan va texnologiya» – 2009.
6. F.R. Qodirova «Nutq o'stirish metodikasi» O'UM T.; 2012 yil. (elektron).
7. Q. Shodiyeva "Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish" T.; - "O'qituvchi" 1995-yil.